

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

На правах рукопису

КУРСОВА РОБОТА

на тему:

**Принципи як світоглядний елемент формування цивільного
процесуального права**

Керівник

кандидат юридичних наук

Бутрин-Бока Н.С.

Виконала

студентка групи ПР-32

Зарішняк О.

ТЕРНОПІЛЬ – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА.....	4
РОЗДІЛ 2. ЗАСТОСУВАННЯ ЗАГАЛЬНО-ПРАВОВИХ ПРИНЦИПІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	7
РОЗДІЛ 3. МІЖГАЛУЗЕВІ ПРИНЦИПИ, ЩО ВЛАСТИВІ ПРАВОСУДДЮ В ЦІЛОМУ.....	12
РОЗДІЛ 4. ГЛАСНІСТЬ І ВІДКРИТІСТЬ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ.....	16
РОЗДІЛ 5. ЗМАГАЛЬНІСТЬ СТОРІН.....	20
РОЗДІЛ 6. ПРИНЦИП ЗДІЙСНЕННЯ СУДОЧИНСТВА ДЕРЖАВНОЮ МОВОЮ.....	25
ВИСНОВКИ.....	28
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	30

ВСТУП

У сучасній юридичній науці дедалі більшої ваги набуває нормативне закріплення принципів як світоглядного елементу формування змісту права. Низка змін, прийнятих за останні роки до нормативних актів – Кримінально-процесуального, Податкового кодексів тощо, - полягає саме у впровадженні принципів цих галузей.

Попри те, що закріплення принципів не є новим у цивільному процесуальному праві, *актуальність* цієї теми залишається високою. Принципи ідейним фундаментом цивільного процесу як галузі права і як діяльності. Принципи – відправний пункт, ціннісний орієнтир для розробки та оцінки правових норм і їх практичного застосування. Якщо звичайні норми виражають мінливий зміст права, то норми-принципи – незмінний дух права. Тому правильне тлумачення та глибоке розуміння принципів у цивільному процесі є запорукою дотримання основоположних прав та свобод людини, гарантією правильного застосування законодавства.

Системі принципів цивільного процесуального права присвячено чимало наукових досліджень. Так, над цим питанням працювали А. Андрушко, В. Бонтлаб, А. Борисова, М. Логвиненко, Н. Голубєва, В. Кройтор, О. Рожнов та інші. Окрім того, чимало науковців-правників займалися детальним вивченням окремих принципів цивільного процесу – як галузі права і як практичної діяльності. Серед таких – О. Величко, дослідник принципів рівності та рівноправності; С. Волосенко – дослідник принципу змагальності; О. Шутенко – дослідник принципу диспозитивності тощо. Їхні праці і стали *джерельною базою* цього дослідження.

Метою цієї роботи є комплексний аналіз основоположних принципів цивільного процесу, розкриття їх як світоглядного елементу формування змісту права.

Досягненню поставленої мети слугують такі *завдання*:

- дати визначення принципів цивільного процесуального права та охарактеризувати їх як комплексну систему;
- проаналізувати застосування загально-правових принципів у цивільному процесі: верховенства права, гуманізму, законності, справедливості, демократизму;
- розглянути застосування у цивільному процесі міжгалузевих принципів, властивих правосуддю в цілому: здійснення правосуддя виключно судами, незалежності суддів і підкорення їх лише закону, здійснення судочинства державною мовою; гласності та відкритості судового розгляду, обов'язковості судових рішень тощо;
- розкрити зміст та застосування принципу гласності та відкритості у цивільному процесі;
- охарактеризувати принцип змагальності сторін-учасників цивільного процесу;
- розглянути проблемні аспекти застосування принципу здійснення судочинства державною мовою;
- комплексно проаналізувати взаємозв'язок цивільно-процесуальних принципів між собою та їх втілення у нормах Цивільного процесуального кодексу.

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Кожній галузі права властивий певний комплекс принципів. Значення правових, зокрема галузевих, принципів полягає в тому, що вони, по-перше, відображають суть змісту, соціальну спрямованість і головні галузеві особливості правового регулювання; по-друге, повинні враховуватися при виявленні прогалин у законодавстві і застосуванні правових норм за аналогією. Значення принципів будь-якої галузі права можна висловити словами Гельвеція: "Знання принципів замінює незнання деяких фактів" [13].

Принципи цивільного судочинства мають важливе значення, оскільки вони є необхідною умовою вдосконалення діяльності судових органів, їх суворе дотримання і реалізація є важливою гарантією захисту прав, свобод та інтересів особи. У принципах цивільного процесу концентруються погляди законодавця на характер і зміст сучасного судочинства щодо розгляду й вирішення судами цивільних справ.

Принципи цивільного процесу є об'єктивними за своїм змістом. Вони визначаються тими соціальними обставинами, які існують в суспільстві.

Принципи цивільного процесу можна визначати з 2 позицій. По-перше, як історичні категорії, вироблені протягом тривалого розвитку процесу, як елемент людської культури. По-друге, як ідеї, закріплені в нормах цивільного процесуального права і мають нормативний характер. З огляду на це, принципи цивільного судочинства — це визначальні ідеї, засади, згідно з якими відбувається регулювання відносин, що виникають у сфері судочинства, і які виражають завдання правосуддя у цивільних справах, характеризують методи їх здійснення [1].

Принципи цивільного процесуального права дістають вияв як в окремих нормах загального характеру, так і в цілому ряді процесуальних

норм, у яких містяться гарантії реалізації на практиці загальних правових приписів.

Принципи цивільного судочинства мають нормативний характер, тобто закріплені в нормах права. За останні роки при обговоренні та розробці кодифікованих актів традиційні радянські принципи зазнали суттєвих кількісних та якісних змін [2].

Більшість принципів цивільного судочинства закріплені у Конституції, а також Законі "Про судоустрій і статус суддів" та у ЦПК. Традиційно принципи цивільного, господарського, кримінального та адміністративного процесів класифікують за джерелами їх нормативного забезпечення на такі: 1) принципи, закріплені в Конституції; 2) принципи, закріплені в законодавстві про судоустрій.

До принципів цивільного процесу, закріплених Конституцією, належать такі: здійснення правосуддя виключно судами; виборність і призначуваність суддів; здійснення правосуддя суддею одноособово, колегією суддів; незалежність і недоторканність суддів та підкорення їх тільки законові; законність; рівність усіх учасників процесу перед законом і судом; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; державна мова судочинства; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом; ухвалення судами рішень іменем України і їх обов'язковість до виконання на всій території України; доступність і гарантованість судового захисту прав і свобод людини і громадянина; участь громадськості у захисті прав громадян; публічність; недоторканність людини; недоторканність житла; таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; охорона особистого і сімейного життя громадянина [9].

До принципів цивільного процесу, закріплених законодавством про судочинство, належать: диспозитивність, процесуальна рівноправність сторін, раціональна процесуальна форма, неможливість процесуального сумісництва, усність, безпосередність [8].

Також принципи цивільного процесу класифікують залежно від сфери їх поширення на:

— загальноправові принципи, що притаманні всім галузям права, наприклад, законність, демократизм;

— міжгалузеві принципи — це принципи цивільного процесуального, господарського процесуального, адміністративного процесуального права: а) здійснення правосуддя лише судом; б) незалежність суддів і підкорення їх лише закону; в) рівність усіх учасників процесу перед законом і судом; г) поєднання колегіального та одноособового складу суду при розгляді справ; д) гласність та інші принципи;

— галузеві принципи — притаманні лише цивільному процесуальному праву (до них зазвичай відносять принципи диспозитивності, процесуальної рівноправності сторін, однак ці принципи діють також в адміністративному процесі, тому скоріше є міжгалузевими принципами) [6].

Оскільки фактично виключно галузевих принципів немає, то притаманні тільки цивільному процесу принципи диспозитивності, процесуальної рівноправності сторін та змагальності будуть розглядатися в межах міжгалузевих принципів.

РОЗДІЛ 2. ЗАСТОСУВАННЯ ЗАГАЛЬНО-ПРАВОВИХ ПРИНЦИПІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

До загальноправових принципів, що впливають на цивільний процес, належать принципи: верховенства права; гуманізму; законності; справедливості; демократизму.

Одним з основних принципів правової держави є принцип верховенства права. Відповідно до ст. 3 Конституції, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [9].

Принцип верховенства права є новим для національної юридичної практики. Закріпивши принцип верховенства права, Конституція проголосила перехід від пануючої в минулому ідеології "домінування держави" над людиною до нової ідеології "служіння держави" інтересам людини.

Під верховенством права розуміють "верховенство розуму"; "панування права, пріоритетність у суспільстві, насамперед, прав людини"; "кодекс правил, які легітимізовані суспільством і базуються на досягнутому рівні соціальної етики", "сукупність морально-правових цінностей, відповідно до яких мають регулюватися відносини в демократичному суспільстві, вирішуватися питання життєдіяльності людей, розглядатися справи у судах" тощо [2].

Принцип верховенства права є принципом природного права як сукупності ідеальних, духовних і справедливих понять про право. Справедливість, добро, гуманізм як складові верховенства права є моральними категоріями, елементами суспільної свідомості. Визнання конституційним принципом верховенства права означає, що закони держави, як і їх застосування, повинні відповідати праву як мірі загальної та рівної для

всіх свободи та справедливості. Крім того, в законах має обмежуватись свавілля як фізичних, юридичних осіб, так і держави задля загального добра [1].

Що стосується реального впровадження принципу верховенства права в судочинство України, треба наголосити, що саме принцип верховенства права надає можливість судді при розгляді конкретної справи застосувати не тільки норми закону, а й визнані та приписані йому верховенством права інтерпретаційні правила. Разом з тим суддя під час здійснення правосуддя повинен підкорятися тільки закону, а в разі його відсутності — виходити з загальних положень та принципів права у випадках, коли відповідно до закону це допускається [13].

Суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Тобто суд не повинен застосовувати положення правового акту, у тому числі закону, якщо його застосування суперечить конституційним принципам права або порушуватиме права та свободи людини і громадянина.

Верховенство права передбачає пріоритет загальновизнаних принципів і норм міжнародного права щодо національного законодавства. Європейський суд з прав людини орієнтує національні суди на прецедентне застосування його практики [13].

Принцип гуманізму полягає в тому, що суд свою діяльність повинен спрямовувати на здійснення належного захисту прав, свобод та інтересів людини, її особистості. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [9].

Принцип гуманізму втілений і у ст. 1 ЦПК, яка передбачає, що завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та

своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [14].

Близьким до принципу гуманізму є принцип справедливості. Справедливість вимагає відповідності дій та їх соціальних наслідків. Вважається, що принцип справедливості є визначальним для приватного права та впливає на метод його регулювання.

Принцип справедливості має особливе значення. Він найбільше виражає загальносоціальну суть права, прагнення до пошуку компромісу між учасниками правових зв'язків, між особою та суспільством, громадянином та державою. Принцип справедливості вимагає, щоб правосуддя здійснювалося на законних і чесних підставах [3].

Принцип законності — найважливіший принцип права, що є одним з основних критеріїв визначення якості й ефективності судочинства, зокрема цивільного.

Судді при здійсненні правосуддя підкоряються лише закону (ст. 129 Конституції). Основними засадами судочинства є законність (п. 1 ч. 3 ст. 129 Конституції). Громадяни зобов'язані неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ч. 1 ст. 68 Конституції) [9].

Принцип законності вимагає неухильного виконання вимог законів та інших нормативно-правових актів усіма суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин. Принцип законності дістає вияв на всіх стадіях цивільного процесу. Всі дії суду з моменту прийняття заяви й до винесення судового рішення повинні відбуватися в суворій відповідності з нормами процесуального права, що детально регулює порядок вирішення цивільної справи. Важливою умовою дотримання цього принципу є перевірка

законності та обґрунтованості постанов суду першої інстанції в касаційному порядку, а також перегляд їх за нововиявленими обставинами [6].

Принцип законності визначається, по-перше, тим, що суд у своїй діяльності при вирішенні справ повинен правильно застосовувати норми матеріального права до конкретних правовідносин. По-друге, здійснення правосуддя неможливе без додержання норм процесуального права. Вся діяльність суду підпорядкована чинному цивільному процесуальному законодавству і здійснюється у визначеному ним процесуальному порядку. Прийняте судом рішення у справі має бути законним і обґрунтованим. Гарантіями принципу законності є нагляд вищестоящих судів, право осіб, які беруть участь у справі, на оскарження судових рішень і ухвал, дія санкцій захисту і відповідальності.

Втіленням принципу законності є те, що суд вирішує справи на підставі Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [3].

Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України "Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя" суди при розгляді конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону або іншого нормативно-правового акту з точки зору відповідності Конституції і у всіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії [12].

У разі виникнення в суду сумніву під час розгляду справи щодо відповідності закону чи іншого правового акту Конституції, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою припиняє провадження у справі і звертається до Верховного Суду України для вирішення питання щодо внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта.

У разі відсутності закону, що регулює відповідні правовідносини, суд застосовує закон, що регулює подібні правовідносини (аналогія закону), а за відсутності такого закону суд виходить із конституційних принципів і загальних засад права (аналогія права) [6].

Чинне законодавство нездатне та й не призначене встановлювати норми на усі випадки життя. Тому неминуче створюються "прогалини у законодавстві", які "заповнюються" за допомогою таких засобів, як аналогія закону і аналогія права.

Принцип демократизму дістає вияв у тому, що всі люди вільні та рівні в своїй гідності та правах. Всі громадяни рівні перед законом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак (ст. 24 Конституції). Також ініземці мають рівні права, свободи і обов'язки з громадянами України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України (ст. 26 Конституції) [9].

РОЗДІЛ 3. МІЖГАЛУЗЕВІ ПРИНЦИПИ, ЩО ВЛАСТИВІ ПРАВОСУДДЮ В ЦІЛОМУ

Принципами правосуддя є такі: здійснення правосуддя виключно судами; незалежності суддів і підкорення їх лише закону; здійснення правосуддя на засадах поваги до честі і гідності, рівності перед законом і судом; здійснення судочинства державною мовою; гласності та відкритості судового розгляду; змагальності; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду; обов'язковості судових рішень.

До міжгалузевих принципів належать також такі принципи: диспозитивності, процесуальної рівності сторін.

Відповідно до ст. 124 Конституції, ст. 15, 107 ЦПК і ст. 5 Закону "Про судоустрій і статус суддів" правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі та суспільстві. Всі суспільні відносини, врегульовані нормами права, у разі виникнення спору можуть бути предметом судового розгляду.

Відповідно до ст. 6 Закону "Про судоустрій і статус суддів" суди здійснюють правосуддя самостійно. Здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу [8].

Втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою завдання шкоди авторитету суддів чи впливу на безсторонність суду забороняється і тягне відповідальність, установлену законом.

Суддям забезпечується свобода неупередженого вирішення судових справ відповідно до їх внутрішнього переконання, яке ґрунтується на вимогах закону.

У ст. 47 Закону "Про судоустрій і статус суддів" визначаються гарантії незалежності суддів. Незалежність суддів забезпечується: 1) особливим порядком їх призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення; 2) недоторканністю та імунітетом суддів; 3) незмінюваністю суддів; 4) порядком здійснення судочинства, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення; 5) заборонаю втручання у здійснення правосуддя; 6) відповідальністю за неповагу до суду чи судді; 7) окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом; 8) належним матеріальним та соціальним забезпеченням суддів; 9) функціонуванням органів суддівського самоврядування; 10) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки суддів, членів їх сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту; 11) правом суддів на відставку [8].

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, а також фізичні і юридичні особи та їх об'єднання зобов'язані поважати незалежність судді і не посягати на неї. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу визначених Конституцією гарантій незалежності судді.

Рівність всіх учасників перед законом і судом закріплена п. 2 ч. 3 ст. 129 Конституції. Відповідно до ст. 24 Конституції не може бути привілеїв чи обмежень прав учасників цивільного процесу за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [9].

Принцип рівноправності означає, що дія законів однаковою мірою обов'язкова для всіх осіб, водночас всі особи мають рівні процесуальні можливості для здійснення і захисту своїх прав, інтересів та свобод. Цей принцип закріплений у Загальній декларації прав людини, міжнародних

пактах з прав людини і в конституційних законах більшості країн світу. Права людини належать їй від народження, є невідчужуваними, а тому немає людей із більшим чи меншим обсягом прав — всі від природи наділені одними і тими самими правами [2].

До складу принципу рівноправності входять принципи: 1) рівності усіх учасників процесу (зокрема цивільного) перед законом і судом; 2) змагальність сторін.

Принцип рівності у цивільному процесі поділяється на 2 складові — рівність перед законом і рівність перед судом, що підкреслює подвійність відносин, які мають місце у цивільному процесі, а саме — матеріальних відносин, які існують між сторонами цивільного процесу, та процесуальних відносин, які існують між сторонами та судом.

Цей принцип передбачає рівну можливість усіх осіб брати участь у судовому процесі, мати цивільний процесуальний статус, визначений ЦПК, здійснювати закріплені процесуальним законом права та обов'язки. Суд зобов'язаний охороняти права учасників цивільного процесу, роз'яснювати сторонам і іншим суб'єктам їх процесуальні права та обов'язки, попереджати про наслідки їх неналежного виконання чи зловживання цими правами [13].

Близьким до принципу рівноправності усіх учасників цивільного процесу перед законом і судом є принцип процесуальної рівноправності, який є проявом принципу рівності громадян перед законом і судом.

Іноді у процесуальній літературі наголошують, що наявність принципу процесуальної рівноправності сторін і його закріплення в нормах цивільного процесуального права обумовлено не лише проявом загальноправового принципу рівності громадян перед законом і судом при здійсненні правосуддя в цивільних справах, але й самостійністю і рівним становищем суб'єктів у цивільних, сімейних та інших приватноправових правовідносинах, які становлять предмет судової діяльності в цивільному

процесі. Однак принцип процесуальної рівноправності сторін становить обов'язкову основу під час розгляду будь-якого цивільного спору в суді. Учасники цивільних процесуальних правовідносин наділяються рівними можливостями обстоювати правомірність своєї позиції [4].

Зміст принципу процесуальної рівноправності складається з наступних елементів: 1) рівність сторін при зверненні до суду: позивач полає позов, а відповідач вправі пред'явити заперечення проти позову; позивач порушує справу, а копія позовної заяви надається відповідачеві тощо; 2) рівність можливостей захисту прав у суді: позивач може відмовитися від позову, а відповідач — від заперечення проти позову, відповідач може визнати позов, подати зустрічний позов, сторони можуть укласти мирову угоду тощо, суд повинен рівною мірою прагнути забезпечити участь у процесі обох сторін; 3) рівні можливості участі сторін у доказовій діяльності.

За своєю правовою природою принцип процесуальної рівноправності є законодавчо закріпленою гарантією справедливого судового розгляду. Крім того, він є одним із проявів загально-правового принципу верховенства права: сторони у цивільному процесі знають, якими процесуальними правами наділені як вони, так і їхні процесуальні супротивники [10].

РОЗДІЛ 4. ГЛАСНІСТЬ І ВІДКРИТІСТЬ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Пункт 7 ч. 3 ст. 129 Конституції передбачає дію принципу гласності в українському судочинстві, що сприяє демократизації судочинства [9]. Принцип гласності означає, що розгляд в цивільних судах є відкритим, що дозволяє присутність на слуханні справи будь-якої особи, тобто передбачається можливість вільного доступу до залу судового засідання не тільки осіб, що беруть участь у справі, але й всіх інших осіб, що виявили бажання бути присутніми при вирішенні спору. З метою висвітлення ходу процесу і його результатів у залі можуть бути присутніми працівники засобів масової інформації [10].

Відкритий розгляд справ дає можливість особам безпосередньо ознайомитися з роботою суду, а це підвищує його відповідальність за законне і правильне вирішення справ, сприяє зниженню суб'єктивізму суддів і дозволяє всім бажаючим переконатися в дотриманні встановлених процесуальним законом правових процедур розгляду справи [11].

Принцип гласності реалізується за допомогою правила, що розгляд справ в цивільних судах проводиться відкрито. Визначення змісту принципу гласності як відкритого розгляду справ у суді не є повним. Гласність означає також відкритість усіх матеріалів справи для осіб, які беруть участь у справі, полягає в їх праві ознайомитися з ними, в обов'язковому їх інформуванні про час і місце судового засідання і про виконання окремих процесуальних дій.

Принцип гласності реалізується у наданому законодавцем праві кожній особі ознайомитися в установленому законодавством порядку із судовими рішеннями у будь-якій розглянутій у відкритому судовому засіданні справі, які набрали законної сили [10].

Фактичні і юридичні передумови для реального забезпечення гласності судового процесу в суді створюються можливістю присутніх в залі засідання робити письмові замітки, вести стенограму й звукозапис. Кіно - і

фотозйомка, відеозапис, а також трансляція судового засідання по радіо й телебаченню допускаються з дозволу суду, що розглядає справу.

Проведення в залі судового засідання фото - і кінозйомки, відео -, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслявання судового засідання по радіо і телебаченню, фіксування за допомогою власних записів та портативних аудіо-технічних засобів та поширення у подальшому відповідної інформації у ЗМІ є засобом, за допомогою якого не тільки присутні на судовому засіданні особи мають змогу ознайомитися з ходом засідання, тобто принцип гласності передбачає 2 форми отримання інформації з зали суду: а) безпосереднє сприйняття інформації в залі суду і право фіксувати її різними засобами; б) сприйняття інформації про судовий процес за допомогою ЗМІ. Можна говорити і про третю форму — отримання можливості ознайомитися із судовим рішенням за допомогою офіційного реєстру судових рішень в мережі Інтернет. Це стало можливим з прийняттям Закону України від 22 грудня 2005 р. "Про доступ до судових рішень", на виконання якого був виданий Порядок ведення Єдиного державного реєстру судових рішень, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 25 травня 2006 р. (частково цю функцію здійснюють також інформаційні системи) [1].

Таким чином, гласність судового розгляду полягає також у праві публікувати звіти і повідомлення про судові процеси в пресі, інформувати про них по радіо, телебаченню, в кіна та з використанням інших засобів масової інформації.

Законом передбачені винятки з конституційного принципу гласності. Закритий судовий розгляд допускається, якщо це необхідно: а) щоб запобігти розголошенню державної чи іншої таємниці, що охороняється законом; б) щоб запобігти розголошенню обставин особистого та сімейного життя людини; в) в інтересах малолітньої чи неповнолітньої особи, а також в інших випадках, установлених законом [14].

В інших випадках проведення закритого засідання проводиться тільки за клопотанням особи, що бере участь у справі, і у випадку наведення нею доказів того, що в такому засіданні може бути розголошена комерційна, службова або інша охоронювана законом (наприклад, нотаріальна) таємниця. Задоволення клопотання провадиться на розсуд суду.

Присутніми на закритому засіданні (тобто перебувати в залі) можуть бути лише: а) особи, що беруть участь у справі (наприклад, сторони, треті особи, прокурор); б) в разі необхідності — експерти, спеціалісти, перекладачі та свідки.

Факт проведення закритого судового засідання не означає, що розгляд проводиться за спрощеною процедурою, всі правила судочинства повинні бути неухильно дотримані [10].

Під час судового розгляду справи в судовому засіданні має забезпечуватися повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу. Фіксація судового засідання за допомогою технічних засобів є новелою в процесуальному законодавстві. Для забезпечення повноти складання дозволяється використання засобів звукозапису, зміст якого повинен бути відображений в протоколі судового засідання. Не є фіксація технічними засобами обов'язковою і в європейських країнах. Наприклад, в Німеччині не допускається аудіо- і відеозапис судових засідань [2].

Разом з тим фіксація судового засідання за допомогою технічних засобів є однією з гарантій захисту прав, свобод і інтересів осіб, оскільки дає можливість апеляційній та касаційній інстанціям достовірніше встановити хід судового засідання.

Деякі процесуалісти вважають за можливе у разі відсутності у суду технічних засобів клопотати про самостійний запис процесу (за допомогою власного диктофона). Однак такі клопотання не підлягають задоволенню,

оскільки офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, зроблений судом. Це означає, що хоча і аудіо - і відеозаписи судового засідання можуть здійснюватися не тільки працівниками суду, а іноді і без відома суду, проте приєднати ці аудіо - відеокасети до матеріалів справи як офіційний запис судового засідання не можна [10].

Це справедливо, оскільки незважаючи на конституційне правило про гласність судочинства, все, що відбувається в залі судового засідання, повинно здійснюватися під контролем суду. Це не виключає право осіб, що беруть участь в справі, використовувати диктофони в ході відкритого судового засідання, що узгоджується з принципом гласності судочинства, проте такий запис не може вважатися офіційним записом засідання.

Однією з гарантій забезпечення принципу гласності у процесі є правило, що рішення суду, ухвалене у відкритому судовому засіданні, проголошується публічно. І навпаки: для забезпечення нерозголошення відомостей, що стали відомі суду в закритому процесі, рішення суду прилюдно не оголошується, однак результат розгляду має бути відомим присутнім, тому публічно проголошується лише резолютивна частина рішення [13].

РОЗДІЛ 5. ЗМАГАЛЬНІСТЬ СТОРІН

За своєю суттю цивільний процес є змаганням осіб у доказуванні перед судом своєї позиції (наявності порушеного права, що потребує захисту, або його відсутності). Принцип змагальності — один з основних принципів цивільного судочинства, а забезпечення змагальності — одне з головних завдань судової реформи. Цей принцип створює необхідні умови для виявлення всіх обставин, що мають істотне значення для справи, та винесення обґрунтованого рішення.

Суть змагальності полягає у тому, що кожна з сторін пред'являє свої докази — позивач в обґрунтування своїх вимог, відповідач — в обґрунтування заперечень про них чи визнання вимог, а суд аналізує їх та робить свої висновки.

У силу дії принципу змагальності сторони, інші особи, що беруть участь у справі, якщо вони прагнуть найсприятливішого рішення для себе чи осіб, на захист прав яких пред'явлений позов, зобов'язані повідомити всі істотні для справи юридичні факти, пред'явити докази, здійснити інші процесуальні дії, що мають переконати суд у правоті цієї сторони. Цей принцип передбачає реальне покладення обов'язку з доказування обставин, що мають значення для справи. А у випадку невиконання цього обов'язку чи у випадку неактивності у процесі сторона може зазнати негативних наслідків у вигляді несприятливого для неї рішення [10].

Змагальність у цивільному судочинстві полягає в такому: 1) дії суду залежать від вимог позивача й заперечень відповідача, суд вирішує справу в обсязі заявлених сторонами вимог; 2) можливість вільного використання сторонами засобів доказування; 3) можливість для сторін брати участь у розгляді справи особисто або через представника; 4) кожна сторона самостійно доводить факти, що є обґрунтуванням її вимог і заперечень [5].

Умовою реалізації принципу змагальності є процесуальна рівність сторін, оскільки змагатися у обстоюванні своїх прав та інтересів сторони можуть лише у однакових правових умовах. І навпаки, принцип процесуальної рівноправності сторін забезпечується змагальною формою судочинства, яка надає їм можливість рівною мірою "змагатись" перед судом [4].

Судочинство не може існувати без визначених шляхів виправлення помилок, наприклад, судами вищих інстанцій. Тому особам, які беруть участь у справі, а також особам, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, забезпечується право на апеляційне та касаційне оскарження рішень суду у випадках та порядку, встановлених ЦПК [14].

Статтею 13 Закону "Про судоустрій і статус суддів" закріплене положення, згідно з яким рішення, яким закінчується розгляд справи у суді, ухвалюється іменем України. Судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання усіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається процесуальним законом [8].

Це положення визначає особливу роль суду серед інших органів державної влади як єдиного органу, що має право здійснювати правосуддя. У рішенні суду реалізується право держави на вирішення правових конфліктів у приватній сфері.

Основою цієї норми є принцип загальнообов'язковості закону, відповідно до якого ухвалене судове рішення. Обов'язковість рішень суду, що набрали законної сили, полягає у тому, що: 1) вони не можуть бути скасовані або змінені будь-якими адміністративними або державними

органами, громадськими організаціями тощо та їх посадовими чи службовими особами. Ці органи та особи не можуть винести іншого рішення у цій судовій справі; 2) ці органи та особи не можуть приймати акти, що суперечать рішенню суду, яке набрало чинності, виходячи із припущення про його неправильність; 3) жоден орган, крім вищестоящего суду, не може скасувати рішення суду, що набрало чинності [8].

Невиконання судового рішення може потягти кримінальну, адміністративну або дисциплінарну відповідальність. Так, умисне невиконання службовою особою, яка відповідно до своїх повноважень повинна вжити заходів щодо виконання рішення, ухвали, постанови у справі, або перешкоджання нею їх виконанню тягне кримінальну відповідальність за ст. 382 Кримінального кодексу України (КК), згідно з якою умисне невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню карається штрафом від 500 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до 3 років. Ті самі дії, вчинені службовою особою, караються штрафом від 750 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до 5 років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років. Указані дії, вчинені службовою особою, яка обіймає відповідальне чи особливо відповідальне становище, або особою, раніше судимою за такий самий злочин, або якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам і свободам громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб, караються позбавленням волі на строк від 3 до 8 років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3 років. Умисне невиконання службовою особою рішення Європейського суду з прав людини карається позбавленням волі на строк від 3 до 8 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років.

Раніше ця стаття також передбачала кримінальну відповідальність за умисне невиконання рішень суду або перешкоджання їхньому виконанню, але лише для службових осіб. Тепер же кримінальна відповідальність у вигляді штрафу від 500 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк до 3 років поширюється на всіх осіб.

У випадку, коли службова особа не вживає заходів щодо виконання такого судового рішення, як окрема ухвала, чи окрема постанова суду або судді, вона може бути притягнута до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 185-6 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КпАП), згідно з якою умисне залишення посадовою особою без розгляду окремої ухвали суду чи окремої постанови судді або невжиття заходів до усунення зазначених в них порушень закону, а так само несвоєчасна відповідь на окрему ухвалу суду чи окрему постанову судді - тягнуть накладення штрафу від 5 до 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [10].

За невиконання службовою особою судового рішення, якщо в її діянні немає ознак злочину або адміністративного правопорушення, можливе притягнення цієї особи до дисциплінарної відповідальності.

Відповідно до ст. 89 Закону України від 21 квітня 1999 р. "Про виконавче провадження" у разі невиконання без поважних причин у встановлений державним виконавцем строк рішення, що зобов'язує боржника виконати певні дії, та рішення про поновлення на роботі державний виконавець виносить постанову про накладення штрафу на боржника — фізичну особу від 10 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; на посадових осіб — від 20 до 40 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; на боржника — юридичну особу — від 40 до 60 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та встановлює новий строк виконання [7].

У разі повторного невиконання рішення боржником без поважних причин державний виконавець у тому ж порядку накладає на нього штраф у подвійному розмірі та звертається до правоохоронних органів з поданням (повідомленням) про притягнення боржника до кримінальної відповідальності відповідно до закону [7].

РОЗДІЛ 6. ПРИНЦИП ЗДІЙСНЕННЯ СУДОЧИНСТВА ДЕРЖАВНОЮ МОВОЮ

Відповідно до ч. 1 ст. 7 ЦПК цивільне судочинство здійснюється державною мовою [14]. Згідно з ст. 12 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" судочинство і діловодство в судах України провадиться державною мовою [8]. Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 22 квітня 2008 р. № 8-рп/2008 у справі про мову судочинства визнання української мови як державної є складовою конституційного ладу держави нарівні з її територією, столицею, державними символами.

Державною мовою здійснюються ведення судового процесу, складання судових документів та інші процесуальні дії.

Норми процесуального законодавства гарантують громадянам, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, право користуватися в судовому процесі їх рідною мовою або мовою, якою вони володіють (ч. 2 ст. 7 ЦПК) [14]. Відповідно до ст. 12 Закону "Про судоустрій і статус суддів" суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють [8]. У судах, разом з державною, можуть використовуватися регіональні мови або мови меншин. Використання в судочинстві регіональних мов або мов меншин гарантується державою та забезпечується за рахунок коштів державного бюджету України.

Незалежно від того, якою мовою провалиться судочинство, на суд покладено обов'язок всі судові документи складати державною мовою.

Таким чином, як і раніше, судочинство здійснюється тільки українською мовою, тобто суддя веде справу та складає документи українською мовою. Іншим учасникам процесу закон дозволяє використовувати мови нацменшин, що традиційно використовуються в межах певної території держави, і подавати до суду документи на них. Якщо

мову нацменшини в суді не розуміють, то відповідно до процитованої ст. 12 Закону "Про судоустрій і статус суддів" має бути залучений перекладач за державний рахунок (сьогодні подібні витрати не передбачені державним бюджетом) [8].

Принцип диспозитивності (від лат.— розпоряджаюся) є одним з основних демократичних принципів процесу, який передбачає можливість розпоряджатися процесуальними засобами захисту, є втіленням свободи прав особи, гарантованої Конституцією.

Принцип диспозитивності — це принцип, відповідно до якого заінтересовані особи, які беруть участь у справі, мають можливість вільно здійснювати свої права (матеріальні і процесуальні), розпоряджатися ними, виконуючи процесуальні дії, спрямовані на порушення, розвиток і припинення справи в суді, а також використовувати інші процесуальні засоби з метою захисту суб'єктивних майнових і особистих немайнових прав і охоронюваних законом інтересів, державних і громадських інтересів [6].

Тобто розгляд цивільного спору в порядку цивільного судочинства виникає, як правило, з ініціативи заінтересованих осіб, і суд вирішує тільки ті вимоги за суттю, про вирішення яких заявляють сторони, і не може вийти за межі цих вимог. Дії суду залежать від вимог позивача і заперечень відповідача, суд вирішує справу в обсязі заявлених сторонами вимог. Суд може вийти за межі позовних вимог тільки в разі, якщо це необхідно для повного захисту прав, свобод та інтересів сторін.

Диспозитивний характер мають права сторін, передбачені ЦПК. В літературі відзначають, що принцип диспозитивності характеризується такими положеннями: 1) хто хоче здійснити своє право, повинен сам потурбуватися про це — *vigilantibus jura scripta sunt*; 2) особа, якій належить право, може від нього відмовитись — *volentem non fit injuria*; 3) нікого не можна примушувати пред'явити позов проти своєї волі — *nemo inventus*

cogère cogiur, немає судді без позивача — *nemo iudex sine actore*; 4) суд не повинен виходити за межі вимоги сторін — *iudex ne eat ultra petita partium, ultra petita non cognoscitur*, за винятками, встановленими законом; 5) правом розпоряджатися об'єктом процесу — *res in iudicium dedueta* [15].

ВИСНОВКИ

Принципи цивільного процесуального права виражають дух права, який є основоположним, первинним щодо змісту. Їх юридичне закріплення та фактичне дотримання дозволяють поєднати ефективність цивільно-процесуальної діяльності і гарантії основних прав та свобод людини. Саме принципи роблять діяльність суду не «чисто технічною», а гуманною. Характер принципів є базовим, програмовим: можна сказати, що значення принципів для цивільного процесу (як і для будь-якої галузі) є таким, як значення Конституції для законодавства в цілому.

Так як усі закони та інші нормативні акти повинні прийматися на основі та не всупереч Конституції, так і усі норми цивільного процесуального права повинні існувати на основі принципів, відповідно до принципів та для їх виконання і в жодному випадку не суперечити принципам. Таким чином не цілком правильно твердити про виключно теоретичний характер принципів, адже норми-принципи знаходять своє розширення в інших положеннях Цивільного процесуального кодексу.

Наприклад, принцип гласності цивільного процесу забезпечується положеннями про технічну фіксацію, право на доступ до інформації, ознайомлення із матеріалами у справі зацікавлених сторін. Разом із тим, юридично закріплена можливість розглядати справу в закритому режимі гарантує невтручання у особисте життя особи, повагу до її честі, гідності та ділової репутації. Як бачимо, завдяки принципам можна узгодити на перший погляд суперечливі моменти у цивільному процесі: гласність – та невтручання в особисте життя, змагальність – та процесуальну рівність сторін, здійснення правосуддя державною мовою – та доступність правосуддя тощо.

Крім того, безпосереднє впровадження норм-принципів можливе у випадку застосування аналогії закону та аналогії права, коли ті чи інші відносини не є достатньо врегульованими.

Таким чином, принципи цивільного процесуального права є вираженням духу права, втіленням природно-правової концепції права у цивільному процесі. Їх закріплення та впровадження дозволяє досягти низку цілей:

- забезпечення гуманності цивільного судочинства, дотримання основоположних конституційних принципів;
- встановлення «золотої середини» між інтересами особи та держави, позивача та відповідача тощо;
- створення своєї програми, сталих ціннісних орієнтирів розвитку цивільного процесуального права;
- обмеження сваволі держави при прийнятті змін до цивільно-процесуального законодавства, адже так чи інакше усі його положення повинні відповідати та не суперечити принципам.

Безперечно, принципи є фундаментальним, світоглядним елементом формування цивільного процесуального права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрушко А. До питання про загальні засади цивільного судочинства. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univer.km.ua/visnyk/133.pdf>.
2. Бонтлаб В. Принципи цивільного процесуального права у новітніх умовах сьогодення: науково-правовий аспект. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14bvvnpa.pdf>.
3. Борисова А., Логвиненко М. Принципи цивільного процесу як єдина цілісна система. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mubip.org.ua/wp-content/uploads/2016/01/101.pdf>.
4. Величко О. Правова природа принципів рівності та рівноправності у цивільному процесі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1083>.
5. Волосенко С. Принципи змагальності та об'єктивної істини у цивільному процесі України. – Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. – Київ, 2010.
6. Голубєва Н. Поняття та система принципів цивільного процесуального права. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apdp.in.ua/v53/17.pdf>.
7. ЗУ «Про виконавче провадження» від 21.04.1999 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/606-14>.
8. ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.
9. Конституція України від 28.06.1996 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

10. Кравчук В., Угріновська О. Цивільний процесуальний кодекс України з коментарями. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/gpk.html>.
11. Кройтор В. Система принципів цивільного процесуального права. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/VKhnuvs/2008_42/42/2.pdf.
12. Постанова Пленуму Верховного суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01.11.1996 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.
13. Рожнов О. Принципи цивільного процесуального права як засади судочинства. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukr-pravo.at.ua/index/principi_civilnogo_procesualnogo_prava_jak_zasadi_sudochinstva/0-314.
14. Цивільний процесуальний кодекс України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
15. Шутенко О. Проблеми диспозитивності в цивільному судочинстві. – Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. – Харків, 2003. – 21 с.